

Összeállításunk a román és magyar haladó személyiségek és törekvések között szükségszerűen létrejött kölcsönhatások történetébe nyújt betekintést. Az időrendi sorrendben közölt tanulmányok és dokumentumok a sorsközösségből származó egymásrautaltság és együttműködés egy-egy jelentős fejezetét mutatják be.

A *Korunk* — örökségéhez híven — mindig különös figyelmet fordított a magyar—román közeledés és kölcsönhatás hagyományának ápolására. Törekvésünket a nemzetiségi művelődés közvetítő szerepének felismerése, tudatos vállalása ösztönzi.

KEMÉNY G. GÁBOR

Széchenyi István 1834. évi kapcsolata az Egyetemi Nyomda román folyóiratával

Babits Adyról szóló írásainak a közelmúltban megjelent szöveggyűjteményében¹ olvassuk, hogy a magyar nép költői, „reprezentatív szellemi emberei mindig távol voltak a kicsinyes nemzeti elfogultságoktól, s a nemzettársaikkal [értsd: az együttélő nemzetiségekkel, szomszédos és környező nemzetekkel] szemben az emberiség közös sorsát érzik. Vagyis a kisépek közös tragédiáját a nagy világban.” Babits idézi a programadó költeményt, Ady *Magyar jakobinus dalát*², és gondolatmenetét ezzel zárja: „Ézert tudták magukat és tudják ma is e nemzet költői fajukból kinőttnek, és mégis véresen fájdalmasan magyarnak, mint Ady is.” Ilyen megközelítésben utalnánk a Mocsáry Lajos születése másfélszázados jubileuma alkalmából írt tanulmányunk³ egyik megállapítására: a magyar művelődés nagyjai körében a felvilágosodástól, Bessenyeitől, Hajnóczytól, Kazinczytól századunkig: Bartókig, Móriczig, József Attiláig felkísérhető a nemzetiségi egyenjogúság és a nemzeti jogegyenlőség jegyében a nemzeti türelmetlenség mindenféle válfaja ellen küzdő hagyományvonal. Ebben a realista történeti szemléletben, ebben az immár klasszikussá vált irányvonalban találkozunk Széchenyi Adyval, Mocsáryval, Bartókkal, felvilágosodás kori elődökkel és huszadik századi alkotókkal. Ezért érvényes mindaz, amit Babits a nemzet létkérdéseinek tűnődő költőkről mond, egyben a köztudott és nemzetpolitikus Széchenyire, akinek életművében a nemzetiségi egyenjogúsághoz, a népek közötti megértéshez való ragaszkodás mindvégig kimutatható.

Előljáróban idézzük a múlt század egyik legjelentősebb nemzetiségi emlékeztetését. A kezdettől 1863-ig az Egyetemi Nyomdában megjelent *Letopis (Srbskij letopis)*, az 1826-ban Pesten alapított Szerb Matica folyóirata⁴, 1860-ban nagy jelentőségű nekrológban búcsúzott Széchenyitől⁵. Ebben az emlékezésben a névtelen cikkíró megállapítja, hogy Széchenyi népszerűsége kora közvéleményének nagy részében meglepő és szokatlan volt. Meglepő és szokatlan, mert Széchenyi nem hallgatta el társadalmának hibáit és gyengéit. Mégis azért lett népszerű, mert senki sem küzdött úgy az ország gazdasági-társadalmi felemelkedéséért, kulturális előrehaladásáért, mint ő. „Széchenyi meggyőződése volt — állapítja meg a realista alapállású, művelt méltató —, hogy az ország csak akkor remélhet szebb jövődőt, ha gazdaságilag olyan fejlődést ér el, mint a többi jelentősebb európai ország.”⁶

A *Letopis* Széchenyi-nekrológja azonban sem a maga idején, sem később nem váltott ki visszhangot. Több mint két emberöltőnek kellett eltelnie, merőben más történeti-politikai helyzetnek kellett bekövetkeznie, hogy Széchenyi méltó nemzetiség-történeti értékelése ismét felmerüljön a feledésből.

Bitay Árpád (1896—1937), a négy évtizede oly váratlan és tragikus hirtelenséggel távozott neves irodalomtörténész, ekkor az Erdélyi Múzeum-Egyetemi Társaság, 1925-ben figyelmeztet *Széchenyi és a románok* című tanulmányában⁷ arra, hogy „Széchenyi nemcsak nemzetének létkérdései foglalkoztatták, hanem a közel és távol élő más népek sorsának, egyéniségének, sajátosságainak józan, nemes, okulni vágyó tanulmányozására is ráért”. Cikke összegezéseként idézi Széchenyi 1842. évi nemzetiségvédő akadémiai beszédét⁸, melyben — mint mondotta — „napjainkat megszügyenítően, kisebbségi világprogramot nyújtva fejti fel a nyelvet, a nemzetiség

és a nemzeti művelődés véres és könnyes következményeit⁴⁹. Eddig az időpontig, eddig a mozzanatig kívánjuk mi is felkísérni tárgyunkat.

Ismeretes, hogy Széchenyi már 1830-tól a Duna-szabályozás felkarolója, 1833 júniusától a vállalkozás királyi biztosa és megvalósítója. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek hazai magyar és nem magyar értelmisége — a *Hitel* és a *Világ* elismerése mellett — elsősorban ezt a reális, az együttélő és a szomszédos népek közös gazdasági felemelkedését elősegítő Duna-szabályozási programot tekinti Széchenyi egyik alapművének. Christian Flechtenmacher, Moldva erdélyi szász nemzetiségű jogalkotója Széchenyiről szóló röpiratából¹⁰ tudjuk, hogy rendkívüli vállalkozásának híre a nagyvilágba is eljutott. M. J. Queen, a kor neves angol utazója — a röpirat tanúsága és Bitay újabb közlése alapján — a helyszínen nézte végig a Vaskapu évszázados gátat jelentő szikláinak felrobbantását, s a folyam felszabadítását a Temze-rendezés korábbi munkálataival rokonítja.¹¹

Bitay ebben az újabb tanulmányában¹² érthető elragadtatással emlékeztet arra, hogy Széchenyinek köszönhető a Fekete-tengerig vezető vízüti megnyitása, a Duna menti államok és területek: Ausztria, Magyarország, Szerbia, az egykorú román fejedelemségek, az akkori bolgár terület és Törökország bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe. Ez a gondolat, ez a felismerés művészi formában jut kifejezésre a Flechtenmacher röpiratában közölt *Hunyadi és Széchenyi-ódában*. Ebben a szász-moldvai jogtudós és költő „a Béke héroszának” mondja Széchenyit, aki „Keletet és Nyugatot testvéri ismerőssé fűzte”, s akinek „nagy művét nemzetek fogják dicsérni nemzeteknek”.¹³

Flechtenmacher lírai szárnyalását érdemes egybevetni a publicitás szinte teljes kizárásával megjelent 1839. évi iaszi-román röpirat két évvel előbbi, realista fogalmazású előzményével. Szerzője František Škorpík, Karol Kuzmány, a kor ismert szlovák írója és szerkesztője rövid életű beszercebányai folyóiratában, a *Hronka podtatranskában*¹⁴ ad mértéktartó és meggyőző értékelést a Széchenyi nevéhez fűződő Vaskapu-szabályozásról.¹⁵ Míg a budai Egyetemi Nyomdában Martin Hamuljak társzszerkesztésében megjelenő irodalmi almanach, a *Zora* (1835—1836, 1839—1840 között; műfajában elsőként a szlovák sajtóörtönetben), e műfaj keretei között kétségkívül jelentősebb szerepet tölt be a nyelvi és szerkesztési okokból ettől elmaradó, az irodalmi élet peremvidékén megjelenő beszercebányai laptársánál, a Széchenyit méltató Kuzmány-féle folyóirat jelentőségét sem lehet elhallgatnunk. Sziklay László is kiemeli monográfiájában, hogy Kuzmány folyóirata a fiatalok közlési lehetőségei biztosításával elősegítette a Stúr-iskola indulását.¹⁶

Ebben a kis vidéki folyóiratban látott tehát napvilágot az említett cseh-morva nemzetiségű író — magát a cikk alcímében „Morawan“-nak, morvaországinak mondja — realista Széchenyi-méltatása. Škorpík, a folyóirat levelező, tehát nem állandó munkatársa, úgy véli, hogy Széchenyi elsörendű, világraszóló gazdasági tettet hajtott végre. A Vaskapu-szabályozás megnyitja a cseh-morva ipar termékei számára a távoli piacokat, Georgiát, Örményországot, Perzsiát. Ennél is tovább megy azonban, amikor korlátozott formában és szerényebb szinten felveti az egyetemes emberi érdek és a korszerű patriotizmus kölcsönhatásáról Babitsnál majd száz évvel később kifejelt alakjában olvasható nézetet. A cseh-morva író, aki a kor szlovák folyóiratában írt méltatásában a többi közt sürgeti a *Hitel* mielőbbi lefordítását, meggyőződésként vallja, hogy aki így szenteli hazájának életét, elősegíti, hogy a Haza az egész emberiség javára cselekedjék. Škorpík cikkének van még egy további, fontos irodalmi vonatkozása. A cseh-morva szerző ugyanis Karol Kuzmány fordításában a *Szerb népdalok és hősrégék* ekkor már ismert műfordításának, Székács Józsefnek a Dunát megfűző s a népek vízi országútvá tevő Széchenyiről szóló verse részletét teszi cikke mottójául.¹⁷

Ezzel a motívummal érkezünk tanulmányunk második részéhez, Zaharia Karkaleki, a budai Egyetemi Nyomdában megjelenő első román nyelvű folyóirat szerkesztője Széchenyire fűződő kapcsolatához.

Talán nem érdektelen bevezetésként röviden szólnunk Karkalekinek az egykorú Egyetemi Nyomdában betöltött szerepéről, addigi életútjáról. Az első román folyóiratszerkesztő kortársi és későbbi értékelése nem mondható különösen kedvezőnek. Sokan és sokat elmondottak hibáiról, s nem méltányolták eléggé könyvterjesztési, valamint naptár-, album- és folyóiratszerkesztési munkáját. Corneliu Diaconovicu — ugyanaz, aki 1886 tavaszán nemzetiségi küldöttségben Pesten átnyújtja Mocsárynak az ezerkét száz alálással ellátott román szolidaritási emlékalbumot¹⁸, például a szerkesztő korai tevékenysége igen szerény elismerése mellett élesen ostromozza Karkalekinek bukaresti szerkesztői éveiben (1836—1856) a mindenkorai hatalom, a feudális udvari körök iránti lojalitását.¹⁹

Bennünket azonban nem ez a pályafutását lezáró bukaresti, hanem az ezt megelőző, mintegy negyedszázadra (1810—1835) terjedő pest-budai érdekel. Ezekben

az években Karkaleki a Nyomda terjesztési megbízottjaként a délkelet-európai könyvterjesztés egyik szervezője. Különösen sok kiadványt juttat — olykor csempeúton is — Moldvába.²⁰ Ugyanakkor elsőrendű kiadási tevékenységet folytat. Nevéhez 1817-ben, 1818-ban és 1825-ben fontos naptárak, 1835-ben az első román irodalmi almanach szerkesztése fűződik.²¹ Feltehetően moldvai könyvterjesztési akciói során kerülhetett kapcsolatba a fejedelemség literátus érdeklődésű államférfiával, Alexandru (Alec) Beldimannal, aki udvarnagyi és országbírói méltósága révén vezető személyiségnek számított. Karkaleki Beldiman három műfordítását jelentette meg a Nyomdában. Az elsőt, az *Ádám halálával*²² időben elkészült. A második, Voltaire *Orestesének* Beldiman által készített, 1820-ban megjelent román fordítása azonban megkészt. Ezért a késedelemért és a kiadásban előforduló értelemzavaró sajtóhibákért Beldiman eljárást kért az Egyetemi Nyomdától. A vizsgálat azonban rövidesen lezárult, mégpedig az élete vége felé járó Petru Maiornak, a Nyomda akkori egyik főlektorának (akkori címén: cenzorának) javaslatára.²³ Beldiman és Karkaleki egyébként rövidesen ismét kapcsolatba került. Néhány évvel később, 1825-ben ugyanis Karkaleki jelenteti meg Beldiman harmadik műfordítását, Florian francia szerző Numa Pompiliusról írt történeti munkáját.²⁴

Karkaleki tehát mozgalmas és igen tevékeny előzmény után jutott el a folyóirat utolsó évfolyamában közölt, Széchenyihez intézett ajánlásáig. Ezt az előzményt összegezve elfogadhatjuk Ion Lupaş és Veress Endre egybevágó végkövetkeztetését.²⁵ Karkaleki valóban elkövethetett kisebb hibákat egyes kiadványok moldvai terjesztése, mások késedelmes és sajtóhibás megjelentetése körül. Ezekkel a kitérőkkel szemben, az Egyetemi Nyomda naptár-, album- és folyóiratszerkesztőjének ekkori mérlege elsőrendűen pozitív. Naptáraiban irodalmi műfajokat éleszt (anekdota), mintát ad természettudományos cikk-közlésre, az 1818. évi naptárban Mar-montel *Adelaide-jének* fordítását közli.²⁶ Ő szerkeszti már távozásban, 1835-ben — mint jeleztük — az első román irodalmi almanachot. Végül, de nem utolsósorban az ő nevéhez fűződik a román sajtótörténetben fordulópontot jelentő első román folyóirat bejelentése (1821) és nyolc évi szünet után a folyóirat, a *Biblioteca romaneasca* (mai nyelven: Biblioteca românească) 1829—1834 közötti hat évfolyamának megjelentetése. Amikor tehát Karkaleki 1834 őszén folyóiratában²⁷ Széchenyihez intézett üdvözlétét, ajánlását közli, már kiadványterjesztői és szerkesztői pályafutása zenitjére érkezett. Mindezt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy a Széchenyinek szóló ajánlást kellőképp értékelhessük.

Szóljunk ezek után magáról az ajánlásról, melynek — mint tapasztalni fogjuk — különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a budai román folyóirat utolsó évfolyamában, az utolsó számok egyikében látott napvilágot. Ez a körülmény is kizárja, hogy a szerkesztőnek távolabbi céljai lettek volna az üdvözléssel, mely inkább a sikeres, bár mozgalmas budai időszaka búcsúakkordjának számít.

Karkaleki a folyóirat 1834. évi 9. részében közölt *Ajánlásban* hangsúlyozza: kiváltképp azért méltatja a folyóiratszám élén Széchenyit, „...mert amikor Kegyelmed minden erejével nemzete boldogulásán fáradozik, és idegen országokat jár be, nem kímélvén az ezzel járó mérhetetlen költségeket, ugyanakkor nagy lelkesedést tanúsít más magyarországi és a szomszédos nemzetek művelődése iránt is”. Maga is örömeinek ad kifejezést, hogy Széchenyi Havasalföldön átutazva megelégedéssel tapasztalta az itteni előrehaladást. Karkaleki ezért „a szomszédos nemzetek művelődése iránt” lelkesedést tanúsító Széchenyihez a következő kéréssel fordul: „Engedje meg tehát Kegyelmed, hogy dicső nevével, a Széchenyi István névvel jelenjék meg a Biblioteca romaneasca eme része, hogy ezáltal is növekedjék annak becses volta. Méltóságos uraságodnak legalázatosabb szolgálója Zakarie Karkaleki, a Biblioteca szerkesztője.”²⁸

Említettük, hogy Diaconoviciu a Román Enciklopédia századfordulói kötetében, a Karkaleki címszóban²⁹ — a nemzetiségi kérdés kiéleződése szakaszán — milyen elítélőleg szólt annak barokkos-feudális ízü, a mindenkor hatalom képviselői iránt tanúsított túlzó lojalitásáról. A hírlapíró és szerkesztő egész életútjára alkalmazva bizonyára sok elfogadható van ebben a bírálatban. Más a helyzet a Széchenyihez intézett ajánlás esetében. Kétségtelen ugyanis, hogy a Széchenyihez intézett üdvözlésben szintúgy jelen vannak a barokkos, szinte feudális elemek. Ezek a jegyek azonban általában előfordulnak minden olyan írásműben, amelyet ekkor egy alacsonyabb társadalmi állású író, művész vagy más alkotó irodalmi-művészeti ajánlásként intéz egy magasabb társadalmi osztályhoz tartozó, ez esetben főrangú szereplőhöz. Ez a hangvétel ebben az esetben egyébként sem túlzó lojalitásból, hanem az ügy, a maga népe ügyének szeretetéből, öntudatos ápolásából fakad.

Ebben a szellemen nem kevés azonoságot vélünk felismerni a nemzetiségi irodalmakkal és sajtóval jó kapcsolatokat tartó Romy Károly Györggyel, aki a harmincas évek elején a *Világ* szerzőjét magasztaló latin nyelvű poemájában ba-

bérkoszorút kér a Hazától Széchenyi számára.³⁰ Ezért nincs igaza sem Diaconovicunak, de a Karkaleki iránt jóval megértőbb Ion Lupuşnak sem. Utóbbi ugyanis az első román folyóiratról mondott 1919. évi bukaresti akadémiai beszédében egy helyütt arról ír, hogy Karkaleki „tömjénező” hangvétele nyilván annak szól, hogy Széchenyi támogatásban részesítette a folyóiratot.³¹ Ha Lupuş úgy tudta, hogy Karkaleki ajánlását Széchenyi támogatása is ösztönözte, ez semmit sem von le Széchenyi nemzetiségi kapcsolatai értékéből s az első Budán kiadott román folyóirat szerkesztőjének értékéből, becsületéből. Sajnos azonban, a kutatás jelen állása szerint ilyen támogatásról nem tudunk. Ha lett volna, a *Biblioteca* bizonyára nem szűnik meg az ekkor már ellenzéken álló, kivált a türelmetlen reformmozgalommal nyílt ellenzékben lévő, sőt kisebbségbe szoruló Széchenyi dicséretét közlő *Ajánlás* megjelenését követő negyedéven belül.

Széchenyi nemzetiségi-szomszédnépi fogadtatásának lényege nem is ezekben a megalapozatlan és célzatos feltevésekben, hanem — vizsgálódási eredményeinket összegezve — az író és reformer korát messze meghaladó gazdasági-politikai Duna-reformjában, a terv és akkori megvalósulása iránt érzett rokonzenyben keresendő.

Széchenyi Duna-szabályozási programjával és annak kivitelezésével tanulmánya első részében³² legutóbb Pach Zsigmond Pál foglalkozik, széles tablót vizsgálva Széchenyi ekkori kelet-, közelebből délkelet-európai érdeklődése indítékairól. Széchenyit — írja — „a kérdés történeti vonatkozásai nemigen foglalkoztatták, annál nagyobb aktivitással fordult a jelen szükségletei felé [...] Közvetlen benyomásokat élt át a Balkán-félsziget háború utáni »kríziséről«, sokban még cseppfolyós hatalmi viszonyairól, politikai állapotáról. Eleven tapasztalatokat szerzett a töröknek a vereség [értsd: az 1828—1829. évi orosz—török háborúban elszenvedett vereség] utáni aléltóságáról. A szultáni udvarnak olykor látványos külsőségek vagy tévova reformcskák mögé búvó gyengeségéről, meddő újítási próbálkozásairól, a cári hatalom erőfölényéről, Duna-menti, folyamtorkolati és fekete-tengeri pozícióiról, Havasalföld függő helyzetéről, Milos fejedelem önállóbb státusáról és tőrekvereiről, a Duna-szabályozás iránti érdeklődéséről.”³³

Nyilvánvaló, hogy a korabeli nemzetiségi és szomszédnépi visszhang ismert és ismeretlen szerzői ilyen mélyre nem láthattak. Ők csupán az együttélő és szomszédos népekre egyaránt jótékonyan kiható gazdasági reform előfutárát ismerték fel — tudatosan vagy ösztönösen — Széchenyiben. Ezt látta benne, nézete szerint a románság gazdasági érzéke ébresztőjében, Karkaleki 1834-ben. Skorpik 1837-ben, amikor arról ír, hogy a cseh országrészek áruai, termékei az ő Vaskapu-szabályozása révén eljuthatnak a nagyvilágba, a távoli piacokra. „A Béke hőroszának”, a népek közelítőjének állít emléket 1839-ben róla szóló röpiratában és ódájában a szászromán Flechtenmacher. „Széchenyi szól: — írja Székács a besztercebányai Hronkában Kuzmány által szlovákra fordított versben — népeknek hozok s viszek áridon [hullámaidon] áldást.”³⁴ Így lett a kor nagy gazdasági realpolitikusa egyben az együttélő és szomszédos népek gazdasági-társadalmi felemelkedésének reménysege már a harmincas években, a Vaskapu-szabályozás megvalósítása után.

Széchenyi erre a soknépi elvárásra, reménykedésre őszinteséggel és bizalommal válaszolt. A megajánlása révén létrehívott Akadémián 1842. november 27-én mondott beszédében³⁵ a maga ekkor túlfutott társadalmához, de minden, a nemzeti-nemzetiségi kérdésben túlbuzgó néphez és társadalomhoz szól a nemzeti antagonizmus, a beláthatatlan veszélyekbe sodró nemzetiségi válság megszüntetése érdekében. Mert Széchenyi nemzete jobb és biztonságosabb jövője érdekében kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának módozatait. „Sokszor tölték — mondotta nevezett beszédében — legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket, ez életkérdések tisztába hozata iránt, mert tudja az ég, könnyelmű, hirtelenkedő nemzeti újjászületésünk szent ügye körül soha nem voltam.”³⁶

Széchenyi 1834. évi, az első román folyóirat körül alakuló és további nemzetiségi-szomszédnépi kapcsolatait mind a változt egykorú visszhang, mind nemzet-szemléletének a népek közötti megértésre és együttműködésre utaló időtlen realitása teszi el nem múló, vonzó történeti-gazdasági jelképpé.

IRODALOM

1. *Babits Adyról*. Dokumentumgyűjtemény. Vál. és szerk. Gál István. Bp., 1975. (Adyról franciáknak.) 191., 193.
2. E programadó nagy verssel búcsúzott Móricz Zsigmond Adytól, a költő ravatalánál mondott gyászbeszédében (*Pesti Hírlap*, 1919. január 30.) E versnek Eugen Jebeleanu fordításában párhuzamos, magyar—román szövegű közlésével kezdődik 1945-ben a magyar—szomszédnépi irodalmi és művelődési kapcsolatok új szakasza. (*Világosság* [Kolozsvár], 1945. április 15.)

3. Mocsáry Lajos és a nemzetközi egyenjogúság. Századok, 1976. 4:587.
4. *Letopis (Srpske letopisi, Srbskij letopis, Letopis matice srpske)* 1826—1863 között a budai Egyetemi Nyomda kiadásában, 1864-től napjainkig Újvidéken megjelenő szertm. irodalmi és közművelődési folyóirat.
5. *Grof Stevan Sečenija*. Srbskij letopis, 101. köt. 1860. I. 208—210. In: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (a továbbiakban: *Szomszédnépi kapcsolataink*). Bp., 1962. 220—222.
6. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 221.
7. Bitay Árpád: *Széchenyi és a románok*. Páztortúz, 1925. 475—476.
8. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258—264. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220.
9. Bitay Árpád: *Széchenyi és a románok*. Páztortúz, 1925. 475. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 223.
10. *Konte Stefan Seceni*. Esii [Iasi], 1839. Szövegét közli Bitay Árpád: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1928. 89—92. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 213—216.
11. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 215.
12. Bitay Árpád: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. I.m., 212.
13. *Hunyadi és Széchenyi*. (Flechtenmacher Keresztély ódája.) — Megjelent Flechtenmacher említett, 1839. évi, Iasi-ban kiadott röpiratában. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 216.
14. Škorpík, Fr.: *Hrabě Stepan Széchenyi*. In: *Hronka* (podtatranská, Besztercebánya), II. 1837. 46—50. — Rizner, L.: *Bibliografia pisomníctva slovenského*, vol. 5., Turč. Sv. Martin, 1933. Matica slovenská, 225. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211—213.
15. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 212—213.
16. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Bp., 1962. 218.
17. Škorpík, Fr.: i.m. 46. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211.
18. (1886. április 4. Diaconoviciu Kornél és Mocsáry Lajos beszédei a pesti román küldöttség által Mocsáry tiszteletére készült emlékalbum átadásakor. *Luminariul*, 1886. április 21.) In: *Mocsáry Lajos Válogatott írásai*. Bp., 1958. 306—308.
19. „Erről a szorgalmas nyomdásról és a román könyvek terjesztőjéről csak annyit tudtak, hogy macedoromán születésű, és a XIX. század elején a magyar fővárosban [értsd: Pest-Budán] volt, ahová Bressovóból [Bereşovo, Szerbia] érkezett.“ — Lupuş, Ion: *Cea mai veche revistă literară românească?* (Előadása a Román Akadémián, Bukarestben, 1919. május 19-én.) In: *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (a továbbiakban: *Anuarul*, 1921—22). Cluj, 1922. 125.
20. Tomescu, Mircea: *Calendarele româneşti (1733—1830)*. Bucureşti, 1957. (*Rolul Calendariilor în cultura românească*, 92.)
21. Ua.: *Calendarele lui Zaharia Carcalechi*, 117—118. In: Balogh István: *A magy. Kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877*. (A továbbiakban: Balogh.) Karkaleki Zachariás: *Alamah*. Buda, 1836—1837. 258.
22. Feltehetően Gessner Salamon 1758-ban megjelent, öt énekből álló költeményéből (*La Mort d'Abel*), illetve Gabriel-Marie Legouvé ötfelvonásos, hasoncímű szomorújátékából adaptált fordítás. Baloghynál (i.m. 255.) *Morteia lui Abel* címmel.
23. Baloghynál (i.m. 255.) *Tragedia lui Orest* címmel.
24. *Istoria lui Numa Pompiliu*. (Jean-Pierre Claris de Florian munkája nyomán.) Buda, 1825. — *Dictionar Enciclopedic Român* I. Bucureşti, 1962. 331.
25. Lupuş, Ion: *Cea mai veche revistă literară românească?* *Anuarul*, 1921—22. 120—137. — Veress Endre, Andrei: *Tipografia românească din Buda*. Boabe de Grâu [Bucureşti], 1932. 12:594—612.
26. Az 1820. évi *Orestes*-kiadás sajtóhibáiról I. Veress idézett tanulmányát: *Boabe de Grâu*, 1932. 12:603. Az 1818. évi naptárban előforduló anekdotákról és az itt közölt Marmontel-fordításról (*La bergère des Alpes*: Karkalekinél *Adelaida sau păstorita alpiniască*, Bárczy Sándornál — *Erköltsi mesék... Pest, 1814. 182—214.* — *A havasi juhásznő* címmel); végül Theodor Alexandru az ember anatómiájával foglalkozó cikkéről I. Tomescu, M.: *Calendarele româneşti (1733—1830)*, 71—74. és 89.
27. *Biblioteca românească* 1834. 9. rész ajánlása. Románból ford. Fazakas József. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 210.
28. Uo.
29. Karkaleki, Zaharie: *Enciclopedia Română* II. Sibiu, 1900. 939.

30. *Hasznos Multságok*, 1832. I. 51. — Fried István magyar fordításában közli: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 209.
31. *Anuarul* 1921—22, 132.
32. Pach Zsigmond Pál: *Széchenyi és az Alduna-szabályozás 1830—32-ben*. Az MTA II. OK, 1976. 2—3:143—173.
33. I.m. 152.
34. *Hronka* (podtatranská) II. 1. 1937. 46.
35. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258—264. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220.
36. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258. I.m., 217.

A tanulmány szerzője ezúton mond köszönetet Kovács Péter c. főiskolai tanárnak és Miskolczi Ambrus tanszéki kutatónak filológiai kérdésekben és az anyaggyűjtés során nyújtott segítségükért.

VEZÉR ERZSÉBET

Emil Isac és a magyar progresszió

Levelézése Jászi Oszkárral

Emil Isac közvetlen kapcsolata a *Huszdik Század* és a *Nyugat* körével román kutatók (Ion Brad) véleménye szerint is 1913-ban kezdődött. De bizonyára már sokkal régebben élénk figyelemmel kísérte a magyar progresszió pozitív megnyilvánulásait a nemzetiségi kérdésben.

A kapcsolat felvételére az alkalmat Goga cikke (*A magyar nemzeti kultúra — anakronizmus*. Románul, 1912. december 25./1913. január 7.) szolgáltatta, mely a magyar irodalmat elnemzetietlenedéssel vádolta. Isac Ignotushoz intézett nyílt levél formájában utasította vissza Goga vádjait egy román lapban, ahonnan a *Világ* is átvette (1913. március 9.). Ebben már kifejezésre juttatja szolidaritását az egész magyar progresszióval. „...testvéri vonzalmat érzek ön iránt — írja Ignotusnak — és egyáltalán a »Nyugat« iránt.” De arról is biztosítja Ignotust, hogy a haladó szellemű románok nem osztják Goga nézeteit: „Ha ön a progresszív románság szellemi vezéreit megkérdezi, pl. Rădulescu-Motru, Densusianu, Thiron egyetemi tanárokat, meg fogja látni, hogy ezek más véleményen lesznek az új magyar litteratúráról. *Densusianu* professor, aki Bukarestben a román nyelv és irodalom egyetemi tanára, úgy lapjában, a »Viața Noua«-ban, mint egyetemi előadásain, a legszebben nyilatkozott az új magyar írókról.” Ignotus válaszáat a *Nyugat* (1913. I. 496.) közli: „Köszönöm a tiszta kultúrlevégőt, mely leveléből felénk árad. [...] S köszönöm a baráti és testvéri szeretetet, mellyel velünk a kultúrának, a művészetnek, az egyéni tehetőségnek s az emberi összetartozandóságnak tiszteletében találkozik.”

Emil Isac haladó nézeteit a *Huszdik Század* köre előbb is ismerhette, mert Braun Róbert már 1913. február 1-én tőle kért levélben tanácsot a Gogának előbb idézett cikkére adandó válasz ügyében. És Braun Róbert tudta, hogy jó helyre fordul kérdéseivel: „Helyes-e az a fölfogás, hogy Goga Oktávián a román irodalomban a városi költészettel szemben a falut képviseli — kérdezi Isactól —, és hogy kultúrérték tekintetében visszaesést jelent Eminescuhoz képest. [...] Ki kell emelnem, hogy e nézettel egyáltalán nem akarom esztétikailag lebecsülni Gogát. Csupán azt hiszem, hogy kulturális tekintetben konzervatív álláspontot képvisel, és hogy ezek a kellemetlenségek, melyeket pl. Budapestről mond, tulajdonképpen a városnak szólnak általában.” És mint Braun válaszból (*Huszdik Század*, 1913. február) kiderül, bőségesen fel is használta Isac tanácsait. Braun Róbertnek a *Huszdik Században* közzétett *Nyilatkozata* (1913. március) azonban arra vall, hogy Isac igazi jelentőségét ők is csak most mérhették fel.

Ettől kezdve Isac és a *Huszdik Század* köre kölcsönös figyelemmel kísérték egymást. Isac rendszeresen ír a *Nyugatba*, a *Huszdik Századba* és a *Világba*. 1913 őszén a *Noua revistă română* részére közvetíti magyar haladó barátainak részvételét egy ankéton, többek közt Jászi hozzászólását *A Balkán-kérdés a művelt Európa előtt* című ankéthez.

Az idézett Goga-cikkre Ady is válaszolt 1913 májusában a *Nyugatban* (Goga Oktávián vádjai. II. 789.). Bizonyára előtte sem volt ismeretlen Isac pozitív megnyilvánulása e kérdésben, mert már az év szeptemberében baráti levelezést kezd vele.